

O‘ZGALAR MULKINI TOVLAMACHILIK YO‘LI BILAN TALON-TOROJ QILISH JINOYATLARI UCHUN JAVOBGARLIKNING AYRIM MASALALARI

Aslbek Fayzullayev

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti

Fuqarolik jamiyati va huquq ta’limi kafedrası o‘qituvchisi

aslbekf@mail.ru

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o‘zgalar mulkini tovlamachilik yo‘li bilan egallashga qaratilgan ijtimoiy xavfli qilmishlarni yuridik tahlili, ularni sodir etish usullarni aniqlashtirish va boshqa jinoyatlardan farqlash hamda javobgarlik masalalari. Xorijiy mamlakatlar ushbu jinoyatlar uchun javobgarlikning ayrim masalalari. O‘zbekiston Respublikasi tovlamachilik bilan sodir etilgan jinoyatlarning umumiy ko‘rsatgichlar haqida muhokama qilingan

***Kalit so‘zlar:** tovlamachilik, zo‘rlik ishlatish, ozodlikni cheklash, xorijiy tajriba, tovlamachilikning yangi usullari, voyaga yetmaganlar*

АННОТАЦИЯ

В данной статье проводится правовой анализ общественно вредных деяний, направленных на завладение чужим имуществом путем вымогательства, уточняются способы их совершения, разграничение их с другими преступлениями, вопросы ответственности. Некоторые вопросы ответственности иностранных государств за эти преступления. Также обсудили общие показатели преступлений, совершенных путем вымогательства в Республике Узбекистан.

Ключевые слова: Вымогательство, Применение насилия, ограничение свободы, зарубежный опыт, новые способы вымогательства, несовершеннолетние.

ABSTRACT

In this article, there is a legal analysis of socially harmful acts aimed at taking possession of other people's property by extortion, clarifying the methods of committing them, distinguishing them from other crimes, and issues of responsibility. Some issues of liability of foreign countries for these crimes. Crimes committed by extortion in the Republic of Uzbekistan were also discussed about common indicators

Key words: Extortion, Use of violence, restriction of freedom, foreign experience, new methods of extortion, minors

KIRISH

Yangilanayotgan Konstitutsiyamizning 65-moddasida fuqarolar farovonligini oshirishga qaratilgan O'zbekiston iqtisodiyotining negizini xilma-xil shakllardagi mulk tashkil etadi deb belgilab qo'yilmoqda[1]. Mulk har bir shaxsning farovonligi oshiruvchi, uning iqtisodiy tayanchi hisoblandi. Unga tajovuz qilish jinoyat sifatda belgilanganligi, uning huquqiy himoyasi milliy qonunchiligimizdagi normalar bilan mustahkamlab qo'yilgan. Xususan biz so'z yuritayotgan O'zgarar mulkini tovlamachilik yo'li bilan egallashga qaratilgan ijtimoiy xavfli qilmishlar uchun javobgarlikning ayrim masalasi muhokama qilamiz. So'nggi yillarda ushbu turdagi jinoyatlar ham oshib bormoqda. Tovlamachilik yo'li bilan o'zgarar mulkini egallash jinoyatning eng zaruriy belgilardan biri jabrlanuvchi qo'rquv ostida, erki cheklangan tarzda mulkni aybdorga topshiradi. Ushbu jinoyatlarni ijtimoiy xavfliligi shundaki ayrim holatlarda jabrlanuvchi yillar davomida o'zning erkiga qarshi ravish mulkini aybdorga o'tkazib beradi. Aksariyat holatlarda ushbu qilmishda aybdor jazolanmay qolib ketishi mumkin. Jabrlanuvchi aybdorning talabalari sababli ushbu jinoyatlar

haqida huquqni muhozafa qiluvchi organlarga xabar bermaydi, natijada aybdor jabrlanuvchidan mutassil ravishda o'z manfaatlari yo'lida foydalanib yuradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-maydagi PQ-3723-son qarori bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasining Jinoyat va jinoyat-protsessual qonunchiligini takomillashtirish konsepsiyasida alohida turdagi jinoyatlar uchun sanksiyalar qilmishlarning ijtimoiy xavflilik xususiyati va darajasiga nomuvofiqligi, jumladan jazoning muqobil turlari, rag'batlantiruvchi normalar va jamoat ta'sir choralari yetarli darajada qo'llanilmasligi va samarasizligi kabi muammolar sabab o'tilgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma'lumotlariga ko'ra [2] 2022 yilning yanvar-dekabr oylari yakunlariga ko'ra iqtisodiy jinoyatlar ichida tovlamachilik (0,8 %) o'sgan, ya'ni 364 ta tashkil etgan. (2021-yil 354 ta, 2020-yilda 206 ta). Tovlamachilik jinoyatlarning 2022-yilida 4028 ta shaxslar tomonidan sodir etilgan bo'lsa, ularning 284 tani voyaga yetmaganlar (14-17) shaxslar tashkil etadi. Raqamlardan ko'rinib turibdiki tovlamachilik jinoyatlar asosan bir guruh shaxslar yoki jinoiy guruh bo'lib sodir etilishi holatlari ko'p uchramoqda. Shuningdek voyaga yetmagan shaxslar tomonidan tovlamachilik bilan bog'liq jinoyatlar oshganini ko'rishimiz mumkin. masalan, 2020-yilda 7 ta holat qayd etilgan bo'lsa, 2022-yil jami 16 ta holatda jinoyatlar voyaga yetmagan shaxslar tomonidan sodir etilgan.

NATIJALAR

Tovlamachilik jinoyatini jinoyat-huquqiy jihatdan tahlil qiladigan bo'lsak O'zbekiston Respublikasi JKning 165-moddasi 1-qismi dispozitsiyasida tovlamachilik, ya'ni jabrlanuvchi yoki uning yaqin kishilariga zo'rlik ishlatish, mulkka shikast yetkazish yoki uni nobud qilish yoxud jabrlanuvchi uchun sir saqlanishi lozim bo'lgan ma'lumotlarni oshkor qilish bilan qo'rqitib o'zgan mulkni yoki mulkiy huquqni topshirishni, mulkiy manfaatlar berishni yoxud mulkiy yo'sindagi harakatlar sodir etishni talab qilish yoxud jabrlanuvchini o'z mulki yoki mulkka bo'lgan huquqini berishga majbur qiladigan sharoitga solib qo'yish deb ta'rif berilgan [3]. Qonun mazmuniga ko'ra, aybdor jabrlanuvchidan uning tasarrufiga noqonuniy yo'l bilan

(jinoyat sodir etish yo‘li bilan ham) o‘tgan mulkni talab qilganda uning harakatlari tovlamachilik sifatida kvalifikatsiya qilinishi lozimligi, obyektiv tomondan tovlamachilik aybdorning mulkdordan bila turib, g‘ayriqonuniy ravishda o‘ziga yoki u ko‘rsatgan shaxslarga muayyan mulkni, mulkka bo‘lgan huquqni topshirishni, mulkiy manfaatlar berishni yoxud ular foydasiga muayyan mulkiy yo‘sindagi harakatlar sodir etishni talab qilishda ifodalanadi va u o‘z talablarini quyidagi harakatlar orqali amalga oshiradi, ya‘ni zo‘rlik ishlatish bilan qo‘rqitish, bunda qo‘rqitish o‘z ichiga jabrlanuvchini o‘ldirish, badaniga shikast yetkazish, nomusiga tegish va boshqa turdagi harakatlarni sodir etish bilan qo‘rqitish, mulkka shikast yetkazish yoki uni nobud qilish bilan qo‘rqitish, bunda mulk mulk huquqi yoki boshqa ashyoviy huquqlar asosida jabrlanuvchiga yoxud uning yaqin kishilariga tegishli bo‘lishi mumkinligi, mulkka shikast yetkazish yoki uni nobud qilish usuli qilmishni kvalifikatsiya qilishda ahamiyat kasb etmasligi, jabrlanuvchini mulki yoki mulkka bo‘lgan huquqini berishga majbur qiladigan sharoit yaratishda ifodalanadi[4].

Tovlamachining talablari og‘zaki, telefon, faks, xat orqali va boshqa shaklda bo‘lishi mumkinligi, talab tovlamachining jabrlanuvchidan mulkni yoki mulkdan o‘z mulkidek foydalanish huquqini beruvchi hujjatlarni taqdim etishini taklif qilishni anglatadi. Talablar pul olish, yerdan, do‘kondan, avtomobildan foydalanish huquqini qo‘lga kiritish, tovlamachini sherik sifatida muntazam dividendlar va boshqa mulkiy manfaatlar olishi uchun kooperativ, korxonaga a‘zligiga kiritib qo‘yishga qaratilgan bo‘lishi mumkin. Shuningdek, tovlamachilikni sodir etishda zo‘rlik ishlatish bilan qo‘rqitish deganda, urish, zarba berish, badanga yengil, o‘rtacha og‘ir va og‘ir shikast yetkazish bilan qo‘rqitish tushunilishi, agar aybdorning talabi bajarilmasa, shunday zo‘rlik ishlatish xavfi yetarli bo‘lishi kerakligi, tovlamachilik jinoyatini kvalifikatsiya qilishda qo‘rqitishni amalga oshirish shakli (og‘zaki yoki yozma, bevosita yoki vositachi orqali aytilgan, ochiqchasiga yoki kesatib aytilgan) ahamiyatga ega emasligi, ammo uning mazmuni jabrlanuvchi tomonidan qo‘rqitishning to‘g‘rilikcha ifodalangan ma‘nosi bilan tushunilishi lozim.

MUHOKAMA

O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 1996-yil 15-martdagi “Savdo sohasidagi jinoyatlar va boshqa huquqbuzarliklar to‘g‘risidagi ishlar bo‘yicha sud amaliyoti haqida”gi 9-son qaroring 3-bandiga muvofiq qanday bo‘lmasin mulkiy manfaatdor bo‘lish maqsadida tovarlarni bozorga erkin kirib kelishiga har qanday yo‘sinda to‘sqinlik qilish, mahsulot ishlab chiqaruvchilarni bozordan siqib chiqarish, o‘ta yuqori narxlarni sun‘iy ravishda saqlab turish to‘g‘risida talab qo‘yish va tovar egasiga, bozor ma‘muriyati yoki o‘zga shaxslarga nisbatan zo‘rlik ishlatish, ularni zo‘rlik ishlatish bilan qo‘rqitish, mulkiga shikast yetkazish yoki mulkini nobud qilish bilan bog‘liq boshqa harakatlar tovlamachilik (reket) tariqasida Jinoyat kodeksining 165-moddasi bilan kvalifikatsiya qilinmog‘i lozim deb tushuntirish berilgan. Tovlamachilik mulkiy manfaatdor bo‘lish maqsadida talab qo‘yishda yoxud tovlamachi foydasiga mulkiy xarakterdagi harakatlarni sodir etishda (tovarni past narxda yoxud tekinga berishda, tovarni zo‘rlik ishlatib olib qo‘yishda va shunga o‘xshash harakatlar ifodalanishi mumkin deyilgan. Tovlamachilik uchun jinoiy javobgarlikka tortishga, aybdorning zo‘rlik ishlatish to‘g‘risidagi tahdidini amalga oshirgan bo‘lishi shart bo‘lmay, bunday talab qo‘yilishining o‘zi yetarlidir. Oliy sud Plenumining 1999-yil

30-apreldagi “O‘zgalar mulkini o‘g‘rilik, talonchilik va bosqinchilik bilan talon-toroj qilish jinoyat ishlari bo‘yicha sud amaliyoti to‘g‘risida”gi 6-sonli qarori[5] 4-bandiga ko‘ra Tovlamachilikni bosqinchilik va talonchilikdan farqlashda tovlamachilikda zo‘rlik ishlatish bilan qo‘rqitish mulkni zo‘rlik ishlatayotgan vaqtda emas, balki kelajakda ko‘lga kiritishga qaratilishiga e‘tibor berish lozimligi ta’kidlangan. Agar qo‘rqitish amalda ishlatilsa, qilmish JKning tovlamachilik haqidagi moddasi bilan va asoslar bo‘lganda qo‘rqitish amalga oshirilayotganda sodir etilgan harakat uchun javobgarlikni nazarda tutuvchi moddasi bilan ham qo‘shimcha tavsiflanishi lozimligi belgilangan. Tovlamachilikdan (JK 165-moddasi) firibgarlik shu bilan farqlanadiki, tovlamachilikda jabrlanuvchi qo‘rquv ta’siri ostida harakat qiladi, erki sindirilgan bo‘ladi deb tushuntirgan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi

Plenumining 1998-yil 17-apreldagi “Iqtisodiyot sohasidagi jinoiy ishlar bo‘yicha sud amaliyotida yuzaga kelgan ayrim masalalar to‘g‘risida”gi 11-sonli qarorining 12-bandiga ko‘ra tovlamachilik (reket) nafaqat fuqarolarning, tadbirkorlarning huquq va qonuniy manfaatlarini qo‘pol buzuvchi, balki iqtisodiyot sohasida ham katta zarar keltiruvchi jinoyat bo‘lib, jiddiy ijtimoiy xavf tug‘dirishi sudlarga ko‘rsatilsin. Shu bilan birga, qonunga binoan (JKning 165-moddasi) tovlamachilik o‘zganing mulkini yoki mulkiy huquqni topshirishni, mulkiy manfaatlar berishni yoxud mulkiy yo‘sindagi harakatlar sodir etishni taqozo qilishini sudlar e‘tiborga olishlari kerak. Shu sababli, qarzdordan qarzni talab qilish Jinoyat kodeksining 165-moddasi bilan tavsiflanishi mumkin emas, lekin ayrim hollarda o‘zboshimchalik (JKning 229-moddasi) tariqasida baholanishi lozim. Qarzdor va qarz beruvchi o‘rtasida foizlar to‘lash bo‘yicha oldindan kelishuv bo‘lmagan bo‘lsa berilgan qarz uchun foiz talab qilish tovlamachilik jinoyati tarkibini tashkil qilishi belgilangan.

XULOSA

Oliy sudi Plenumining rahbariy tushuntirishlariga ko‘ra tovlamachilik nafaqat fuqarolarning, tadbirkorlarning manfaatlarini qo‘pol buzuvchi, balki iqtisodiyot sohasida ham katta zarar keltiruvchi jinoyat bo‘lib, **jiddiy ijtimoiy xavf tug‘dirishi** haqida alohida ta’kidlab o‘tilgan. Amaldagi Jinoyat kodeksining tovlamachilik(165-m) jinoyati uchun eng yengil jazo 3 yil ozodlik cheklash, og‘irlashtiruvchi holatlarni hisobga olganda maksimal 15 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish jazolar belgilangan. Jinoyat sodir etgan jismoniy shaxs 16 yoshga to‘lgan aqli raso shaxs hisoblanadi. Tovlamachilik jinoyatlari uchun xorijiy davlatlardagi maksimal jazolar haqida to‘xtaladigan bo‘lsak Qirg‘izistonda 10 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish, Qozog‘istonda mol-mulki musodara qilinib, yetti yildan o‘n besh yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan[6], Turkmanistonda 12 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish, Tojikistonda 20 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish, Rossiyada 15 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolandi. Jinoyat kodeksining 165-moddasiga(tovlamachilik) oxirgi marta 2015-yilda

o'zgartirish kirilgan, xususan 165-moddaning 1-qismining sanksiyasi yengilroq jazo bilan ozodlikni cheklash jazosi bilan to'ldirilgan.

O'zgaralar mulkini tovlamachilik bilan egallashga qaratilgan harakatlarning so'nggi yillarda sodir etish usullari yangilanib borayotgani hisobga olib ushbu normaga boshqa og'irlashtiruvchi holatlar va aniqlashtiruvchi tushunchalarni kiritish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. *O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi to'g'risida*”gi *O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy Qonuni loyihasi*
https://meningkonstitutsiyam.uz/konstitutsiya_uz.pdf
2. *O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi rasmiy veb sayti.* link: <https://stat.uz/uz/default/choraklik-natijalar/21516-2022#yanvar-dekabr>
3. *O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi(2023-yil 28-martgacha o'zgartirish va qo'shimchalar bilan.)/ O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1995-y., 1-son. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 28.03.2023-y., 03/23/826/0172-son* link: <https://lex.uz/docs/-111453>
4. *O'zbekistan Respublikasining Jinoyat kodeksiga sharxlar. Maxsus qism/M. Rustambaev. - Toshkent: «Yuridik adabiyotlar publish», 2021. - 744 b..*
5. *O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining qarorlari* www.sud.uz
6. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252